

В. М. ДАНИЛЕНКО
(Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО РАННІЙ НЕОЛІТ ПІВДЕННОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Порожиста частина басейну Дніпра є однією з найбільш насичених в археологічному відношенні територій УРСР. Дніпро, проклавши свою долину у велетенському масиві кристалічної смуги, тут протягом десятків тисячоліть не змінював напрямку течії. З тих часів, як виник Дніпро, його береги безперервно заселювались людськими групами, які залишали найрізноманітніші щодо віку та характеру археологічні пам'ятки.

Серед цих пам'яток особливе місце належить ранньонеолітичним. Тепер у межах УРСР їх назбирано чимало, але з огляду на труднощі інтерпретації цього матеріалу його доводиться публікувати частинами.

У межах південної зони Союзу ранньонеолітичні пам'ятки відомі близько двадцяти років. Дослідження в Криму збагатили археологів відкриттям „епітарденуазьких“ — ранньонеолітичних пунктів (Ат-Баш, Балін-Кош, Шан-Коба). Але лише в Кам'яній Могилі в українському Надазов'ї була можливість обізнатися з стратиграфічним положенням матеріалів, аналогічних кримським.

У 1946 р., з квітня по грудень, у часи відновлення ДГЕС ім. Леніна, коли зона затоплення деякий час була вільна від води, працювала велика Дніпровська експедиція Інституту археології Академії наук УРСР, в якій основну частину ранньонеолітичних досліджень виконував автор цієї статті. Тепер встановлено, що ранньонеолітичні, як і пізніші неолітичні поселення, розташовуються групами в дельтах невеликих приток Дніпра, де займають край надзаплавної тераси або частини дніпровських островів, що відповідають їм по висотних позначках.

Перелічуємо найзначніші з цих груп:

1. Вільнянська (8—10 км на північ від Запоріжжя). Було заселено два острови — Похилий та Виноградний, що знаходились проти гирла р. Вільнянки — лівої притоки і балок Гадючої та Вільної, колишніх правих приток Дніпра.

2. Федорівська (коло с. Федорівки на правому березі р. Дніпра, 30 км північніше м. Запоріжжя). Встановлено два поселення на краю надзаплави. Частково досліджувались А. В. Добровольським.

3. Кизлевська (о-в Кизлевий, 40 км південніше м. Дніпропетровська). Тут встановлено принаймні три неолітичні поселення. Матеріал у значній мірі знецінюється тим, що походить із збірок на видувах. Збірка ця дала патинізований кремій майже епіпалеолітичних зразків. Крім того, на острові знайдено і порівняно пізній не патинізований набір кремінних знарядь, які можуть відповідати тому керамічному матеріалу, що походить з цього острова і може бути віднесений до кінця раннього неоліту.

4. Острів Шулаєв. Ранньонеолітичне поселення, що тягнеться до пізніших з них; у 1946 р. його досліджував О. В. Бодяньський.

5. Сурська. Об'єднує чотири поселення, що були розташовані на краю надзаплати північно-східного, східного і південно-західного берегів о-ва Сурського, який знаходився проти гирла р. Сури (18 км південніше м. Дніпропетровська).

6. Ігреньська (на лівому березі Дніпра, проти м. Дніпропетровська, на так званому Ігреньському півострові або острові, що омивається Дніпром і його притоками Самарою та Шиянкою). Тут зафіксовано принаймні два ранньонеолітичні пункти (№ 5 і 8). Недалеко від гирла р. Шиянки, на о-ві Кодачку, також знаходиться ранньонеолітичне поселення.

До цього переліку не внесені такі поселення, які систематично не досліджувались. Поодиноких пунктів, з яких походить деяка кількість ранньонеолітичних матеріалів, можна було б набрати значно більше. Але й без того очевидно, що ранній неоліт для порожистої частини долини Дніпра безсумнівно встановлений.

Найповніше дослідженими з усіх перелічених вище ранньонеолітичних поселень Надпоріжжя є ті, що були розташовані на о-ві Сурському. Ці пам'ятки автор досліджував з допомогою К. С. Малявської, С. Н. Накельського, Є. А. Цуканової та частини першого дослідника численних тут пунктів О. В. Бодяньського.

Зовнішньою ознакою цих поселень, як і всіх інших (крім частини Шулаєвських), є наявність скупчень черепашок *Unio* та *Paludinae*. Навіть *Paludinae*, не кажучи про *Unio*, в якійсь мірі могли споживатися людиною. Ці скупчення в окремих випадках встановлюються з певністю, але здебільшого довелось переконатись у тому, що скупчення *Unio* є слідами природних банок, а скупчення *Paludinae* — результат акумулятивної діяльності повеневої води, дуже помітної на місцях давніх річкових заток. Саме такі місця заселялись рибальсько-мисливськими родовими групами. Вони й залишили знаходища на о-ві Сурському, які були розташовані на 5—6 м вище рівня річки, що відповідає початку надзаплатної тераси.

Культурний шар поселень зазнав давніх руйнувань внаслідок річкових розмивів, коли рівень води в Дніпрі був на 4—5 м вище, ніж його рівень до побудування ДГЕС. Це явище характерне не тільки для Сурських поселень, а й для решти поселень, що дозволяє початок руйнування культурного шару ранньонеолітичних поселень віднести до часів найбільш вологого клімату — атлантичного. Початок цього періоду означав закінчення раннього неоліту, який слід, певно, розглядати, як явище, рівночасне всьому бореальному періоду. Переважно луговий характер здобутої на поселеннях фауни не суперечить такому їх геологічному віку.

Найцікавішим з чотирьох пунктів Сурського острова виявився пункт II, бо саме там були знайдені і досліджені залишки єдиного поки що в Східній Європі ранньонеолітичного житла.

Проте розгляд цих матеріалів був би утруднений, якщо не подати попередньо кілька зауважень про фізико-географічні та геологічні умови о-ва Сурського і його найближчих околиць.

Цей острів являє собою довгу, в основі піскову смугу, видовжену по течії на 3 км. На північному і південному кінцях острова до затоплення¹ були помітні великі скелясті бар'єри.

Більший бар'єр (північний) являв собою Сурський поріг та „забори“. Появу острова, певно, обумовила наявність цих бар'єрів. Вони обумовлювали акумуляцію дельтових виносів р. Сури, яка впадає безпосередньо з заходу від місця острова.

Всі частини острова археологічно продатовані:

1. Піскувате центральне підвищення (до 8 м над рівнем Дніпра, затоплене і зараз) — тарденуазькими знахідками. Ця частина в певній мірі може бути порівняна з II надлуговою терасою лівого берега р. Сури, де поруч з верхньопалеолітичними шарами був знайдений і близький за віком епіпалеолітичний шар (Ямбург).

2. Підвищена частина надзаплави (6—7 м) — архаїко-неолітичними знахідками без фауни (типу кизлевських знахідок) на північно-східному березі острова.

3. Рівень схилу надзаплави (5—6 м) — чотирма дослідженими ранньопалеолітичними поселеннями, пов'язаними з давніми затоками — балками та річковими виносами з черепашок.

Пункт IV (на давньому північному кінці острова) дещо нижче цього рівня і через те він зазнав найбільших руйнувань. Можна припустити, що наявність тут археологічного матеріалу в значній мірі обумовлена руйнуванням та перевідкладенням за атлантичного періоду верхнього культурного шару поселення пункту II (близько 100 м на північ). Південний кінець острова датований також знахідками декількох неолітичних поховань та невеликим числом середньонеолітичного матеріалу. Південний та північний шпилі (крайні точки) острова являють собою геологічні новотвори. Весь острів, за винятком максимально високої частини його, має сліди пересохлих заток, які, як це з'ясувалось у ході розкопок, утворились і зникли пізніше часу відкладання ранньонеолітичних культурних напластунків.

Пункт II (південно-західний пункт острова) знаходився поруч з великою затокою і був відділений від неї неширокою протокою. Все це свідчило про вигідні умови для рибальства. Зовнішніми ознаками знаходвища були скупчення черепашок (відкриті зливом гумусованої товщі) у зв'язку з зруйнуванням греблі ДГЕС. Скупчення містили археологічний матеріал. Найбільше вони були зруйновані пізнішим розливом у прибережній частині.

У розкопі площею понад 1000 м², під рослинним шаром, у гумусованому супіску був відкритий бідний на знахідки, але місцями непоруйнований пізньонеолітичний шар, приблизно середини III тисячоліття до н. е. (типу Середній Стіг II), який в останні роки вдалось датувати

¹ У зв'язку з відновленням ДГЕС ім. Леніна о-в Сурський знову затоплено.

знахідками канелюрованої, поліхромної та монохромної трипільської кераміки.

Нижче цього шару (стерильний прошарок гумусованого супіску тут не перевищував 15—20 см, але чітко вирисувався під час дальших розкопок у південній частині) на алювіальному піску знайдені поруйновані давнім розмивом „кухонні купи“, що являли собою суміш черепашок *Unio* та *Paludinae*, кісток тварин та невеликого числа пізніших ранньонеолітичних матеріалів. Тут, під горизонтом кухонних куп, у річковому піску знайдені дві неглибоких заглибини (діаметром близько 40 см),

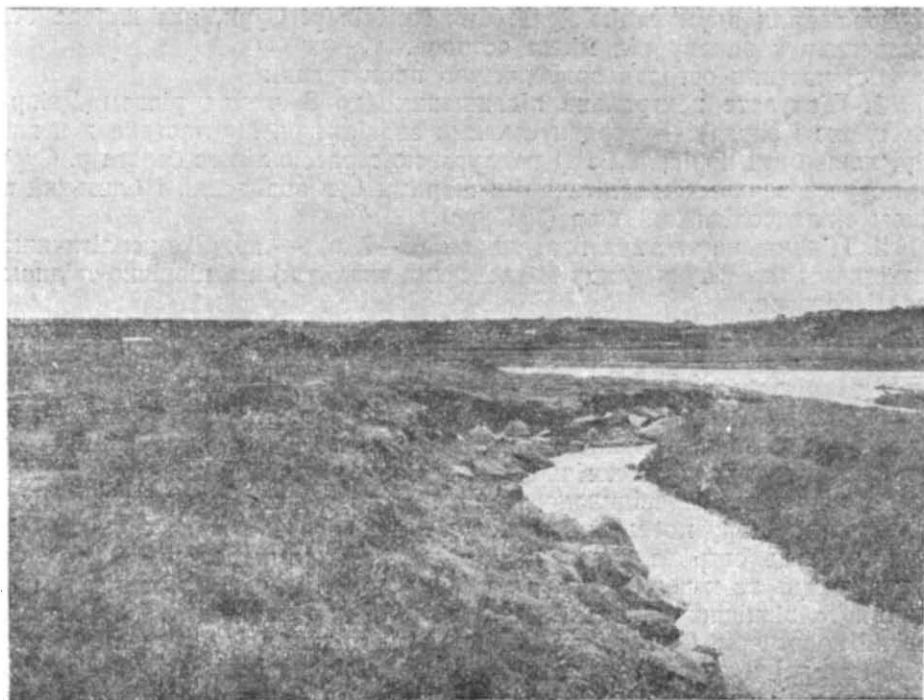

Рис. 1. Загальний вигляд місця ранньонеолітичного поселення. Сурський острів, пункт II.

повних гострих уламків зеленої шпатової породи, серію відбійників з цієї породи, велике траншеподібне знаряддя з неї ж та кілька дуже грубих пікоподібних клинів з міцної зеленосірої породи. Поруч було знайдено велике вогнище, заглиблене в землю (діаметром 40 см, глибиною 60 см), з великою кількістю попелястої маси.

Камінні знаряддя мають сліди перебування на вогні та постукування їх кам'яними відбійниками. На думку автора, на цьому місці виготовлювали човни вогнево-довбальним способом. Як виявилось пізніше, ці знахідки були пов'язані з нижнім культурним шаром, про існування якого на початку робіт не було ніяких здогадів.

У південному напрямі поверхня піску заглиблювалась, зростала потужність гумусованої товщі; вирисовувалась чіткіше і стратиграфія.

В одному місці темний супісок і прошарок черепашок неприродно круто западав. З'явився здогад, що тут могло бути поховання; натомість відкрили північну камеру житла.

Це житло в цілому займало площу понад 150 м². Вся житлова споруда мала в плані форму, близьку до кола, діаметром 11—12 м, до якого з півночі, заходу та півдня прилучалось по одній овальній камері, довжиною приблизно до 3 м (рис. 2).

Підлога центральної частини житлової западини була відкрита на глибині 1,9—2 м. Периферія її підвищувалась на 15—20 см. Вище цього рівня на 15—20 см простежувався прошарок черепашок з пізнішим ранньонсолітичним матеріалом. Прошарок круто підіймався до північної, західної та південно-західної частин западини житла. Це вказувало на механізм виповнення житлової западини за рахунок руйнування пізнішого ранньонеолітичного шару та вказувало на глибину стінок западини. Тут вона коливалась у межах 40—60 см. Саме ця частина, як пізніше виявилось, і була найкраще збереженою. Зачистка до поверхні добре седиментованого алювіального піску в зв'язку з наявністю чіткої межі між піском та заповнюючим западину чорним супіском незмінно давала хороший контур цієї частини житла.

Правда, пізніший ранньонеолітичний шар був майже повністю зруйнований протокою, що була недалеко, але нижній шар і контур житла залишались недоторканими.

Інша картина спостерігалась у південно-східному куті западини. В цій частині комплексу контури западини простежувались з великими труднощами, бо стінки заглибини тут фактично не збереглись. Зате шар з перевідкладеними черепашками досягав 50 см і своєю потужністю компенсував відповідну нестачу височини стінок. Вгорі черепашковий шар закінчувався напластуванням явно алювіального походження. У ході дальших розкопок такі ж утворення були знайдені в шурфах безпосередньо на південь та захід від житлової западини. Тут, в алювіально-перевідкладеному стані, знайдені два неолітичних шари, розділені кількома прошарками алювіальних утворень — напластувань черепашок та піску.

Нижній шар, треба гадати, відповідав житлу, а верхній давав досить численний фінально-ранньонеолітичний матеріал.

Так, з'ясувалось, що після того, як житло було залишене, а другий неолітичний шар закінчений акумулюванням, рівень Дніпра значно піднявся і вода доходила до меж житла. На схід від нього утворилась протока, слід якої було помітно ще під час наших робіт.

Після спаду води відбувався процес утворення гумусованого супіску, який напластуванням у 30—40 см завтовшки відділяв зруйнований верхній ранньонеолітичний шар від добре збереженого пізньонеолітичного. Цей шар, крім суто археологічних ознак культури типу Середній Стіг II, характеризувало штучне скупчення Унію, що також є ознакою заключної фази наддніпрянського неоліту.

Тепер, після з'ясування умов залягання решток житла, повернемося до розгляду основних його особливостей.

У центрі житлової западини були знайдені залишки центрального вогнища, яке можна було розпізнати лише по обпаленому камінню, рідких знахідках вугілля та двох уламках орнаментованої кераміки.

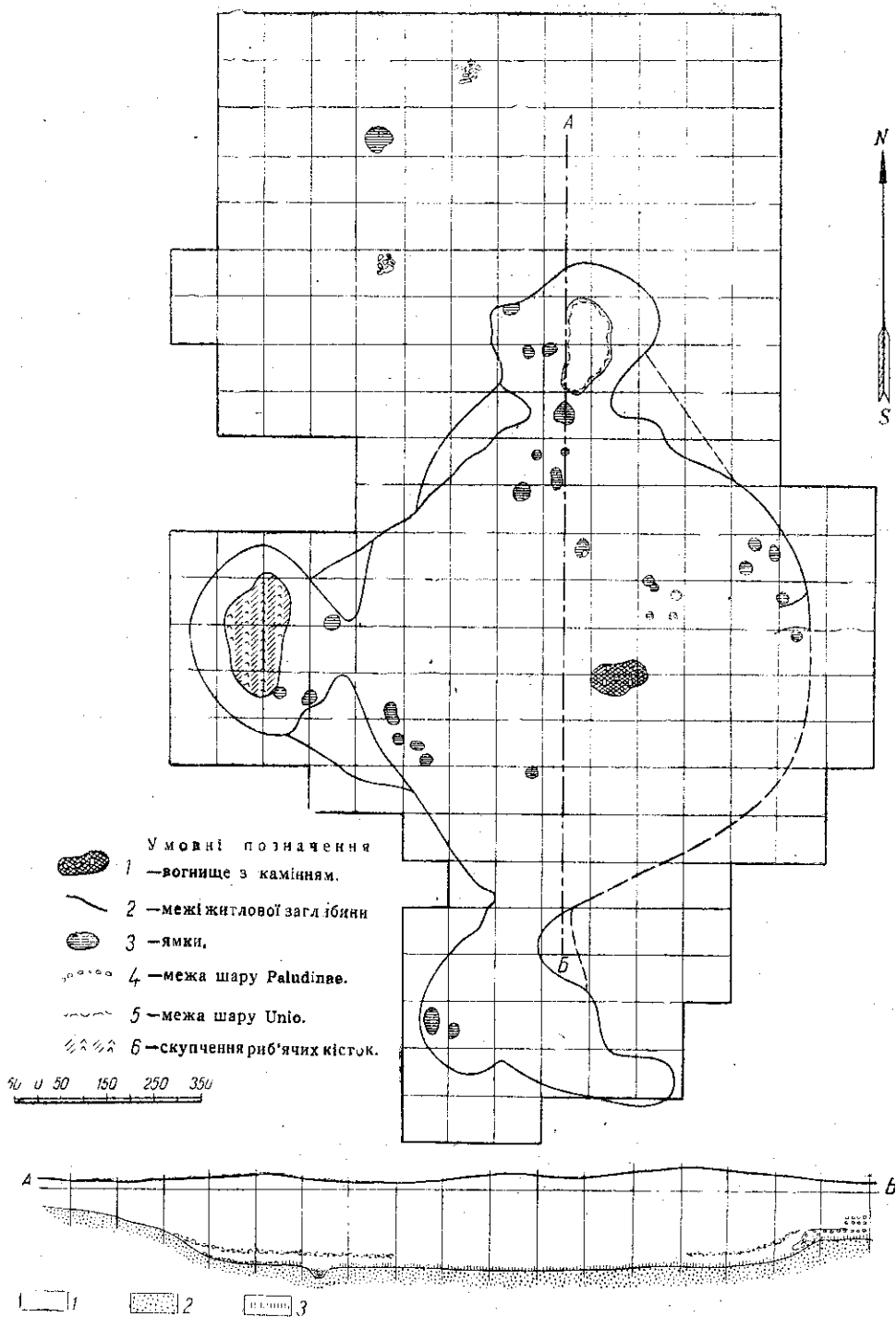

Рис. 2. Загальний план та розріз ранньонеолітичного житла. Сурський острів, пункт II.
 1—гумусований пісок; 2—світлий пісок; 3—шар культурних залишків.

Вся периферія западини, головно перед камерами, була зайнята численними ямками невеликих розмірів. Видовжено-овальні ямки служили місцями для покидьків, а менші з них (діаметром 15—20 см) були залишками пекарських ямок. Основна кількість ямок нагадувала своїм габітусом розширений до низу глечик (глибиною інколи до 50 см), що, певно, відповідає формі кошиків, які були тут колись вкопані. Ямки ці містили велику кількість черепашок *Unio*, кісток тварин та риб. В одному випадку (в північній камері) в ямці було понад 100 кісток однієї особини оленя.

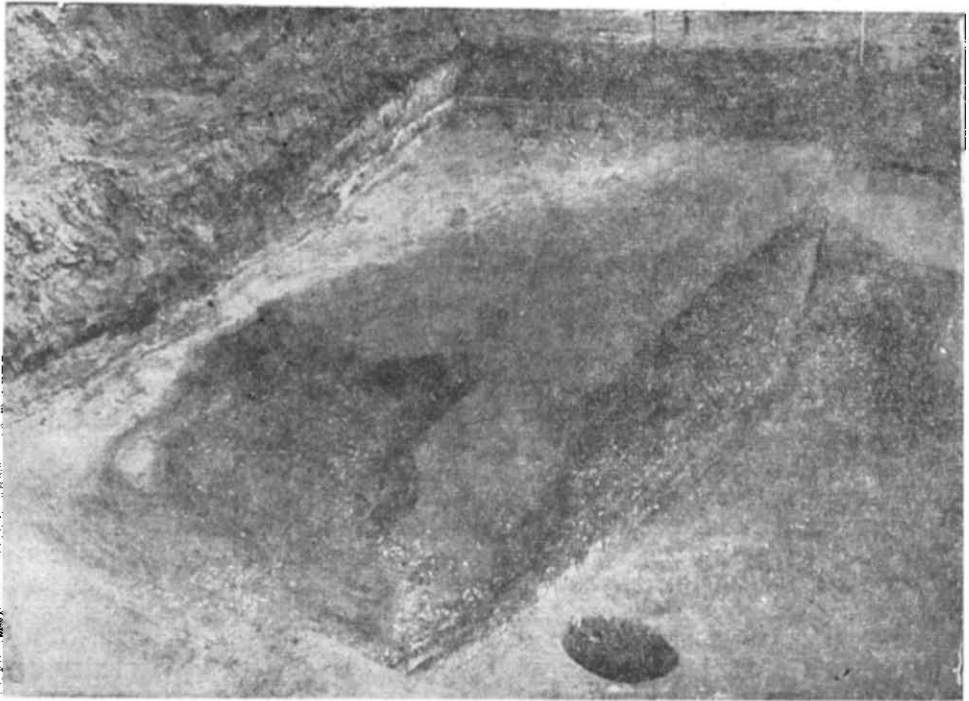

Рис. 3. Західна камера ранньонеолітичного житла в процесі розчистки. Сурський острів, пункт II.

Вже одного цього прикладу досить для того, щоб відкинути припущення про природне походження цих ямок і висловити думку про те, що в більшості з них ми маємо залишки коморок-сховищ. Адже вони простежувались і в північній і західній камерах. У західній камері знайдена окрема купа черепашок *Unio*, а під нею — ямки з *Unio*, з кістками тварин і риб. Перед камерою було відкрито велику ямку, вивопнену *Unio*, а в зоні ямок, на південь від камери, кілька кістяних мисливських знарядь. Серед них — два рогових вістря, що лежали одне на одному в невеликій ямці.

Західна камера мала інший вміст. Крім глекоподібних ямок з *Unio* та кістками, в цій камері виявлений склад риб'ячих кісток (сомів, коропів), які зберегли анатомічну послідовність. Кістяки невеликих риб

збереглись повністю; кістяки більших риб — значними частинами, що свідчить про розчленування крупніших особин риби. Тут також було знайдено плоску кістяну голку (довжиною 3 см) з круглою діркою. Звичайно такі голки пов'язували з в'язанням сіток, але тепер їх функція цілком з'ясована: ними нанизували рибу на низки для в'ялення. Інших знахідок у камері не було.

Південніше від входу та перед входом до камери було знайдено один цілий рибальський гачок та два уламки гачка, а також уламок голки для плетіння сіток.

Своєрідним виявився вміст і південної камери. З сходу вона мала видовжену заглибину, яку можна прийняти за залишок входу¹.

В камері та перед нею знайдено найбільшу кількість сокир-тесел, великих гранітно-гнейсових дискуватих скребел, кілька кістяних та рогових доліт. Все це свідчить про надвірні роботи — деревооброблення.

По всій периферії центрального приміщення лежав кремінний матеріал: пластинки, невеликі округлі скребачки, поодинокі різці та ін., — все невеликих розмірів. Але найбільше кремінних виробів, що інколи лежали один на одному, виявлено на південний схід від центрального вогнища. Це, на думку автора, говорить про добру збереженість культурного шару і в східній частині житла, незважаючи на те, що стінки його зазнали тут найбільшого руйнування.

Про збереженість шару і в цій частині свідчить одна цікава побутова деталь.

На північ від крайньої східної точки житлової западини знайдена невелика довгаста ямка, в якій лежали кусок рогу оленя та велике дискувате скребло, перекриті частиною щитка черепахи, під якою виявлено кістяки двох ніжок зайця.

Ця знахідка свідчить про хорошу збереженість шару навіть у східному сегменті комплексу. Але визначення „шар“ тут не зовсім вірне. У межах житла не спостерігалось шару або горизонту в геологічному значенні. Прошарок культурних залишків виклинювався при зачистці і являв собою сукупність археологічних знахідок, які колись було залишено на піскуватій підлозі житла.

Хороша збереженість „шару“ полегшувала розуміння функціонального призначення окремих частин усього житлового комплексу. Безсумнівно, що північна камера була коморою, в якій зберігалися продукти річкового влову та полювання. Перед виходом з комори відбувалися усі роботи, пов'язані з підготовкою до полювання та рибальства.

Ще ясніше призначення західної камери та передвходової її частини як рибальського переважно сектора.

Південна камера була, власне, передсінником, що сполучав внутрішнє приміщення з надвірною частиною. У межах її та перед внутрішнім виходом з неї виконувався цикл робіт, пов'язаних з обробкою дерева.

Східна частина, як це видно з аналізу матеріалу, була зайнята майстрами по виробу кремінних знарядь.

У центрі споруди, на вогнищі, готували їжу.

¹ Щось на зразок проходу є і в східній точці центральної западини, але, оскільки стіни східної частини позначені слідами значного руйнування, обстоювати цю думку важко.

Звичайно, ці спостереження потребують перевірки на більшому матеріалі. Під час дослідження великих ранньонеолітичних житлових споруд, які для археології є і досі значними унікалами, треба старанно проводити також польові спостереження.

Неолітичне житло є цінним історичним джерелом, але, на жаль, у цій знахідці ще далеко не все в достатній мірі з'ясоване.

Не встановлений характер перекриття над центральним приміщенням, розміщення підпірних стовпів, від яких певних слідів установити не вдалося, не з'ясовано, чому в центральній частині, де залишилися сліди вогнища, не було майже ніяких знахідок.

Постає загальніше питання — про сам характер центрального приміщення. Чи було воно повністю перекрите, чи це була неперекрита огорожа, куди вели виходи з бокових камер, перекритих звичайною куреневою покрівлею, тепер сказати важко. Можна лише зробити кілька більш-менш імовірних припущень.

Найбільш відповідним треба вважати припущення про те, що центральне приміщення було перекрите юртовидною покрівлею; підпірні стовпи та пов'язані з ними вертикальні стіни оточували центральне вогнище, приблизно по тій лінії, де кінчалися знахідки.

Така споруда повинна була належати до числа порівняно легких, але ледве чи тимчасових. Дещо подібне можна вбачати в неолітичному житлі з Кельтвінару, але і його, хоч воно мало більше даних, важко реконструювати.

Пункт IV являє собою ледве знижену відносно пункту II площину, яка фактично починалась безпосередньо південніше цього пункту і займала не менше 500 м². Межі IV пункту визначались дуже умовно наявністю майже суцільного шару Paludinae, а під ним шару Unio. Ці шари опинилися на поверхні через змив ґрунту під час зруйнування греблі ДГЕС. В інших місцях, де поверхневий шар (майже чорний гумусований супісок) не був змитий, він перекривав ці шари черепашок, що незмінно залягали в тій же послідовності.

Складось враження, що черепашкові шари займали весь південний кінець острова. Шари черепашок залягали на дуже темному, як і зверху, супіску, а супісок — на стерильному в археологічному значенні алювіальному піску.

Шар Paludinae місцями був потужніший 50 см і рівномірно насичений деякою кількістю пізнішого ранньонеолітичного матеріалу. Шар Unio був абсолютно вільний від археологічних знахідок.

Послідовність відбитих усім цим геологічних явищ можна собі уявити так. На початку, коли місце пункту II було кінцем острова, описувана місцевість була ще мілімою, де містились численні банки Unio. Згодом вона вийшла з води і заливалаь тільки під час повені, яка обумовила нагромадження Paludinae і знесення основної частини пізнішого ранньонеолітичного шару з пункту II.

Незважаючи на явні ознаки руйнування, закладання кількох розкопів на пункті IV мало позитивне значення: лише тут, у цьому шарі, пощастило зібрати значний керамічний матеріал, аналогічний до того, який на пункті II майже повністю походив з дуже зруйнованого за пізніших часів другого ранньонеолітичного шару. Тут також було знайдено два полірувальники („човники“), які, на нашу думку, слід пов'язувати з виробленням кістяних знарядь.

Як уже було зазначено, умови залягання цього шару на пункті IV повністю повторились у прибережній частині пункту II та безпосередньо південніше житла. Отже, дослідження пункту IV відіграло корисну службову роль для дослідження основної пам'ятки — пункту II.

Пункт III розташований на східному березі острова, коло давньої затоки, на рівні 5 м над Дніпром. Тут помітно було дуже гумусовану смугу, завдовжки кілька сот метрів, досить розмити в пізніший час.

Інколи в місцях інтенсивніших розмивів виступали великі скупчення Paludinae та Unio. Шар Paludinae (верхній) був пов'язаний з археологічними знахідками. Відкритий тут шар залягав в умовах, дуже подібних до тих, які спостерігались на пункті IV. Археологічний матеріал складався з численних кісток диких тварин, мікролітоїдного кремінного інвентаря, серед якого основне місце займали пластинки та невеликі округлі скребки з відщепів. Особливо багатою була індустрія з рогу та кістки: циліндричні, добре загострені вістря для декількох вкладишів, великі, овальні в перетині вістря з одним пазом для вкладишів, голка з циліндричною дірочкою і залишком другої, довгастої, вирізаної на кінці, який мав бути гострим, але зламався саме на місці дірочки. Технікою річ нагадує кращі палеолітичні зразки; за морфологічними ознаками аналогічна сучасним голкам для плетіння та штопання. Знайдено в кількох місцях і уламки рогових мотик або муфт для сокир-тесел.

Під час поверхневих зборів знайдена передня половина добре шліфованої плескувато-опуклої сокири-тесла (типу добре відомого з пізніших ранньонеолітичних поселень), кілька фрагментів типової, добре полірованої кераміки та уламки рівних вінець кам'яних посудин. Характерним є відсутність великих гранітних дисків-скребел, дуже звичайних на інших синхронних поселеннях.

Відсутність таких дисків-скребел, весь характер інвентаря та саме положення поселення, на нашу думку, свідчать про його виразно сезонний характер. Можливо, що поява цього пункту була обумовлена існуванням великого поселення на південно-західному березі, залишки якого відповідають другому шару пункту II та відповідним йому матеріалам пункту IV.

Пункт I за своїм топографічним положенням був подібний до пункту II, але він знаходився на протилежному північно-східному кінці острова, саме в тому місці, де закінчувався острів, коли нинішня надзаплавна тераса була ще заплавою. Цей пункт також пов'язаний з наявністю тут „забори“, що, як і в шойно названому випадку з пунктом II, полегшувало рибальську справу.

До розкопування це місце мало вигляд інтенсивно темної плями витягнуто-сегментованої форми, хордою якої була давня берегова лінія, що перевищувала сучасну на 5—5,5 м. Площа цієї плями становила близько 250 м². Тут, як і в інших подібних місцях, інколи виступав шар з черепашок, який частково був розмитий за пізніших часів і вміщував ранньонеолітичний матеріал.

Майже посередіні плями знаходився великий камінь, що проступав з підстилкового гранітного ложа. У зв'язку з наявністю цієї гранітої брили, всі шари, які лежали на граніті, були тут трохи підняті. Куль-

турний шар на місці цього горбка був зруйнований пізнішим розмивом, і в одному місці проступав алювіальний пісок.

Поверхня темної плями досить розмита, але в найбільш зацілілих місцях можна було простежити таку послідовність напластувань, де виміри найближчі до первинних:

1) Шар інтенсивно чорного супіску, майже позбавлений знахідок, 20 см.

2) Шар *Paludinae*, який містив незначну кількість знахідок, до 30 см.

3) Культурний шар, як і *Paludinae*, просякнутий чорним супіском. Місцями він був розмитий ще в давнину. Шар містив велику кількість кісток риб та наземної фауни (5—8 см на добре зацілілих ділянках).

4) Залишки банки *Unio*, позбавлені археологічних знахідок, 5—8 см.

5) Алювіальний пісок, який чергується з темними глеюватими шарками, до поверхні гранітної скелі.

Північна третина поселення була дуже зруйнована і про її стратиграфічні особливості нічого певного сказати не можна.

Південна половина поселення (на південь від згаданої гранітної брили) відрізнялась від північної тим, що черепашки *Paludinae* залягали тут окремими скупченнями, відповідно до чого і потужність інтенсивно чорного супіску була нерівномірною і в цілому більшою.

Добре збережена ділянка шару простежувалась у південній половині поселення. Аналіз даних про положення зацілілої частини культурного шару привів нас до висновку про те, що шар почав руйнуватись під час нагромадження товщі *Paludinae*. А вперше людська група оселилася на застарілій банці *Unio*. Основні ознаки шару — різноманітний кістковий матеріал, а не *Paludinae* або *Unio*, яких у складі кухонних покидьків не виявлено.

Склад здобутої тут фауни, визначеної І. Г. Підоплічком, типовий і для інших ранньонеолітичних поселень: благородний олень, тур, кабан, заєць, кінв, лисиця, вовк, річкова черепаха, болотяні птахи, багато кісток сома і трохи кісток карпових порід. Із свійських тварин зафіксовано лише дві різновидності собаки — великої високонової і малої. Частини скелетів, особливо риб, нерідко зберігали анатомічну послідовність хребців та суглобів.

Відкрито кілька категорій інвентаря.

Подаємо короткий опис основних його категорій:

Кремінна індустрія складається з двох видів нуклеусів (обидва мікролітичних розмірів) для пластинок, що є основною групою інвентаря, та для відщепів. Багато є перетинів пластинок, мікропластинок, округлих та овальних скребців; деякі з них дуже малих розмірів — діаметром менше 1 см, найбільші досягають 3 см. Різці становлять численну і добре виявлену групу знарядь: серед них переважають кутові. До окремої групи треба виділити пластинки з виїмками та масивні вістря, напезно, проколки та свердла. Геометричних форм (трапеції та трапеції з ретушованою спинкою) небагато.

Кам'яні знаряддя не є численною групою. Тут знайдено кілька дискуватих гранітно-гнейсових скребел, діаметром від 3 до 15 см, що свідчить про різноманітність способів їх використання. Під час зборів на поверхні було знайдено примітивну сокиру-тесло та уламки добре

відшліфованої сокири. Пов'язувати цю знахідку з шаром, нам здається, немає підстав¹.

Знаряддя з кістки. Вістря на списи з масивних кусків трубчастих кісток, вістря на стріли, кістяні частини для вкладневих вістрів та кинджалів, численні шила, цікаві різноманітні гачкуваті та виделкуваті знаряддя для плетіння, а також справжні рибальські голки та ін.

Характерна відсутність достатньої кількості знарядь для обробки дерева як з каменю, так і з рогу або кістки (клинів, доліт або сокир).

Посуд — нечисленна група інвентаря, що складається з посуду керамічного та виготовленого з каменю. Посуд, виготовлений з каменю, представлений кількома уламками, більш ніж половиною круглодонної довгої коритцеподібної жаровні та невеличкою плоскодонною посудинкою банкуватої форми. Глиняний посуд представлений добре зацілілими уламками від кількох (не більше двох-трьох) посудин.

Знайдено кілька уламків вінець, численні уламки стінок, які відповідають різним частинам тулуба посудин. Деякі з цих уламків свідчать про дуже малий діаметр колоденної частини, тобто, що денце у таких посудин було гостре. Керамічну форму можна визначити як глибокий горщик, з ледве відігнутими назовні вінцями та гострим денцем. Керамічна маса визначається дуже низькими технологічними властивостями — крихкістю, майже сипкістю, гігроскопічністю, поруватістю. Все це визначається поганим добором матеріалу і обпалом, через це товщина стінок чимала — до 1 см. Зовні черепки коричневі за рахунок невеликого покривного шару, який утворився через обробку поверхні у вологому стані. Зовнішня поверхня стінок добре вигладжена, майже лискована. В доміщі тіста — несортований пісок, сліди вигорілих рослинних стебел і рідкі уламки черепашок.

Орнамент посуду надзвичайно цікавий. Його характеризують відбитки прямого штампа по верхньому зрізу вінець та прогладжено-лінійні кососітчасті стьожкові композиції, які обвивали весь тулуб посуду, можливо, крім самого денця. Кераміка була знайдена на зруйнованих ділянках поселення. Але близькі зразки знайдені також коло вогнища житла на II пункті.

Варто зупинитись і на декількох загальних питаннях. У зв'язку з цим треба сказати кілька слів про ті ознаки, на підставі яких зараховано ту чи іншу південноукраїнську пам'ятку до числа ранньонеолітичних².

Основна зовнішня ознака поселень — розташування їх у межах давньої річкової берегової або відповідної їй на островах лінії, що нині відповідає надлуковій терасі. Ця ознака промовляє за іншу, яка визначає господарський зміст поселень південноукраїнського неоліту — домінуючу роль рибальства та охоти на різноманітних тварин плавнево-лукової зони. Фауністичні визначення, зроблені І. Г. Підоплічком,

¹ Цю знахідку, напевно, слід поєднувати із знайденими тут кількома примірниками середньонеолітичних крем'яних знарядь, які поруч з рештою ознак відрізняються і якістю матеріалу.

² Ранній неоліт, на нашу думку, не є найдавнішою градацією східноєвропейської неолітичної культури. Початковою фазою останньої є та, що передує оформленню так званих макролітичних та їм відповідних знарядь. Її ми визначаємо як архаїчний неоліт. Є деякі підстави відносити до цієї групи поселення на о-вах Кизлевому та Похилому. Питання про архаїчний неоліт, зважаючи на його самостійний інтерес, автор має намір присвятити пізніше окрему роботу.

незмінно давали одноманітну картину: відсутність свійських тварин, за винятком собаки, та велику кількість кісток риб (сомів та карпових), а також перевагу залишків благородного оленя, кабана, тура, зайця та ін.

На основі виявлених матеріалів можна припускати, що у цих поселеннях значну роль відіграло збирання зернових рослин, але самих зерен досі не знайдено.

Особливе значення має стадіально-хронологічний момент. У процесі розшуків культурно-історичних форм, що змінювали найпізніші вияви місцевого раннього неоліту, в ряді випадків було з'ясовано, що за цим раннім неолітом виступають принаймні дві стадіально-хронологічні групи розвинутого неоліту. Для цього неоліту було дуже характерним поширення кераміки з гребінцевим орнаментом та інші ознаки.

За господарськими ознаками, зміст нової стадії визначався наявністю скотарського господарства — великої та дрібної рогатої худоби. Давніша група поселень цієї нової стадії неоліту продатована знахідками кількох фрагментів типової кераміки, так званої дунайської (першої) культури, що дає підставу обидва явища розглядати як синхронні.

Якщо названу землеробську культуру слід відносити до початку III тисячоліття до нашої ери, то кінець IV тисячоліття повинен розглядатись як фінальна дата місцевого раннього неоліту, якому тут передувало щонайменше два давніших підрозділи ранньонеолітичної культури. Хронологічні межі IV тисячоліття для раннього неоліту в цілому дуже тісні.

Але повернемося до розгляду питань про ранній неоліт. Решта ознак — другорядні, вони відбивають конкретні форми культури південнонадніпрянських племен з самого початку становлення варварства.

Серед них насамперед слід визначити пережиточно-епіпалеолітичний характер кремінної індустрії. В основі її лежить мікролітичний нуклеус та похідні від нього заготовки — правильні пластинки та мікропластинки — вкладиші.

Другим типом нуклеуса є та його плескувато-округла різновидність, яка пристосована для одержання відщепових заготовок, насамперед для скребків. Можна з певністю стверджувати, що кремінна індустрія відіграла другорядну роль — на першому місці стояли кістяні знаряддя. Проте в найпізніших пам'ятках ранньонеолітичної групи помітне зростання ролі кремінної індустрії і підупад кістяної. Це співвідношення двох індустріальних груп видно хоча б з того, що група кутових та звичайних різців на пластинках, добре виявлена у матеріалах з о-ва Кизлєвого, є в трохі спрощених проявах і серед матеріалів найдавнішого поселення на о-ві Сурському (пункт I).

Поруч з різцями, які свідчать про обробку кістки, знайдені тут і численні пластинки з боковими виїмками, шліфувальники з пісковика та особливі полірувальники з талькуватого каменю (так звані „човники“).

Але найбільш красномовно про таке співвідношення індустріальних груп свідчать численні серед цих матеріалів перетини пластинок та мікропластинки. Перші, напевно, можна пов'язувати з наявністю вкладневих знарядь та мисливської зброї з дерева, а другі — з кістяними вкладневими знаряддями. Це положення вже тепер підкріплено рядом знахідок.

Для пізніших комплексів (наприклад, поселення на о-ві Шулаєвому або пункт IV на о-ві Сурському) характерні досить значні розмірами пластинки, майже повне зникнення різців, перетинів пластинок та мікропластинок. Інколи трапляються невеликі гостроконечні ножі, що знаходять дальший розвиток у матеріалах пам'яток місцевого середнього неоліту.

З геометричних форм в незначній кількості знайдені трапеції.

Досить часто трапляються округлі скребки діаметром 0,5—4 см, але дрібні форми на кінці пластинки зникають.

Відтискна ретуш — не характерна для місцевого раннього неоліту, якщо не зважати на трапеції з ретушованою спинкою, які хоч і є характерні, але не становлять численної групи.

Як частково вже зазначалось вище, численна та різноманітна індустрія з кістки в повній мірі визначає специфіку індустріального комплексу в цілому. Особливо цікаві вкладневі форми. Основні з них, певно, пов'язані з виловом (боєм) насамперед великої риби. Це довгі, гостроциліндричні стрижні з кількома пазами для коротких вкладнів, гостроувальні стрижні з одним великим пазом та широкі кинджали з довгими пазами по боках.

Є вказівки на наявність гарпунів з оленячого рогу та кістки. Деякі з них, як і більшість згаданих знарядь, безсумнівно, були лише деталями складних знарядь типу острог. На особливу увагу заслуговують кістяні виделкоподібні знаряддя, які можна пов'язувати з різноманітним плетінням, зокрема примітивних сіток.

В одному випадку (о-в Сурський, пункт I) було знайдено знаряддя з кістки типу вкладишевого кинджала або списа, на одній площині якого є дуже цікава орнаментальна композиція. Вона, на думку автора, відображає складний рибальський пристрій, скомпонований з примітивної сіткової огорожі та ятерів.

Набір рибальських знарядь доповнюють наявні гачки з рогу або кістки та кістяні або талькові грузильця до них.

Групу мисливських знарядь становлять великі (довжиною 15—20 см) кістяні вістря списів і дротиків та вістря до стріл двох типів: гостроциліндричні (веретеноподібні), довжиною 5—8 см, виготовлені з трубочастої кістки, та ромбічні, таких же розмірів, але виготовлені з уламків ребер.

Досить звичайним знаряддям є рогова мотика або кайло, з поперечною постановкою лезової частини, як у багатьох трипільських мотик. Можна припустити, що частина з них була муфтами для сокир.

Слід також згадати про видовжено-пірамідальні вкладишеві знаряддя. Чи є вони справді ножами для чищення риби, чи їх слід розглядати як своєрідні серпи, буде з'ясовано при дальших дослідженнях.

Знаряддя деревообробки, незважаючи на примітивізм, досить різноманітні як за ознаками матеріалу, так і формою, розмірами та функціональним призначенням. Одна частина з них може бути визначена як еквівалент грубих макролітичних форм транше та піків, вироблених з гнейсів, шпату та інших кристалічних порід. Специфічною формою є дискуваті скребла з граніто-гнейсів, діаметром від 3—4 до 15 см. Частина з них має легкі бокові перехвати для прив'язування; можливо, частина серед них була мотиками. Щождо наймасивніших та найдрібні-

ших з них, то це швидше скребла, які вживались при вогнево-довбаль-ному способі виготовлення найрізноманітніших дерев'яних речей.

Найбільш визначеною групою серед цих знарядь є сокири, вірніше тесла, бо справжні сокири (з поздовжньою постановкою лезової частини) серед цих знарядь нам невідомі. Тесла з наших поселень є знаряддями з поперечною постановкою лезової частини.

На особливу увагу заслуговують масивні тесла з однією плоскуватою і опуклою, протилежною до неї площинами. Це найбільші із знарядь цієї категорії, довжиною близько 10 см, шириною та товщиною 5 см і більше. Леза — прями або заокруглені; протилежна площина — рівна, має сліди постукування дерев'яною киянкою. За всіма ознаками ця форма могла бути архетипом середньоевропейських „клинів у вигляді шевської колодки“, які вживались так само, як і ці знаряддя.

Про можливість такого зіставлення свідчать і друга форма: невелике (довжиною 5—7 см) плоскоопукле тесло з нешироким обушком.

Про те, що таке знаряддя мало колінчастий держак, промовляє як сама форма, так і знаходження його в непорушеному шарі — на ребрі (житло, пункт II). Найменш численну групу становлять невеличкі (довжиною близько 5 см) доліття видовжено-трапецієвидної форми, з однією заточенням. Знаряддя виготовлені з міцної кам'яної породи зеленуватого відтінку. Використовувались вони, треба гадати, вправленими в держакі.

Незважаючи на відміну в матеріалі, до цієї ж групи знарядь слід віднести звичайні в комплексах доліття („клини“), виготовані з трубчастих кісток або оленячого рогу.

Груповою ознакою кам'яних знарядь деревообробки є майже повна відсутність серед них кремінних виробів та широке використання місцевих порід каменю: граніто-гнейсу, шпату, кварциту, різноманітних незначених темних зеленосірих порід та ін.

Як і в інших місцях (наприклад, у Прибалтиці), так і в Надпоріжжі використання некремінних порід для виготовлення знарядь деревообробки спричинилось до раннього розвитку техніки шліфування каменю.

На основі технічних ознак знарядь цієї категорії можна простежити всі ступені розвитку техніки шліфування каменю. Найдавніші з знарядь мають лише сліди заточування гострих виступів та лезової частини, а найпізніші відшліфовані досить добре, хоч і нерівномірно.

Характерною рисою місцевої ранньонеолітичної культури є також посуд. Він становить дві основні групи: посуд з талькуватого каменю і посуд, виліплений з глини. Крім того, зафіксовано кілька випадків використання як посуду щитків болотяних черепах.

Кам'яний посуд є досить показовою рисою саме ранньонеолітичних поселень. Пізніше він зникає безслідно. Звичайною формою такого посуду є плоскодонна банка з прямими вінцями; висота її досягає 20 см. Розбитий посуд ремонтували. Для цього в уламках робили біконічні свердловини, а потім частини зв'язували. В одному випадку було знайдено понад половину коритцеподібної посудини з заокругленим, дуже закопченим дном. Довжина уцілілої частини близько 20 см, висота та ширина близько 15 см.

Наші спостереження дають підставу говорити, що кам'яний посуд передує глиняному і, певно, співіснує з плетеним саме в тих найдавні-

ших неолітичних культурах Середземномор'я, які розвивались як землеробські на базі посиленого рослинницького збиральництва.

Відома натуфійська культура Сирії—Палестини своїми ознаками дуже нагадує місцеву ранньонеолітичну культуру. Але ця культура не дає вказівок на вживання сокири. Саме вона вказує на ті найдавніші форми кам'яного посуду, які можна розглядати, як архетип нашого. Мова йде про спеціальні, ретельно видовбані в кам'яному масиві дна печер заглибини-сховища.

Найдавніші неолітичні знахідки з Кіпру та з області Кенії (Східна Африка) дають вже справжній кам'яний посуд, що їх в основному використовували як ступи. Немає ніякого сумніву в тому, що за часів первісних землеробських культур ступа була винайдена раніше як зерно-терка, так само як крупу навчилися робити раніше від борошна.

Але повернемося до розгляду останньої категорії посуду, так званої кераміки.

Керамічний матеріал названих поселень нечисленний. Уламки його, як про це свідчать дослідження на ряді поселень, знайдені у вигляді скупчень, що, певно, вказує на те, що посуд цей вкопувався і майже не переносився. Про примітивність посуду промовляє бідність його форм — великий горщик з гострим денцем, з прямими або ледве відігнутими назовні вінцями. Формальні аналогії для цього посуду є як і у відповідних матеріалах з Криму, так і в матеріалах пам'яток типу Ертебелле.

Другою ознакою примітивності цієї кераміки є її занадто слабкий обпал, а тому й невисокі технологічні властивості. Наскільки вже тепер можна судити, посуд виготовлювали двох типів: гіршого сорту — з керамічної маси з грубими домішками товчених та перепалених черепашок, без навмисної домішки піску і кращого сорту — з відмуленої глини, майже без домішки черепашок, але зате з домішкою дрібно-сіяного піску. Поверхня посудин з глини гіршого сорту має сліди незграбного смугастого вигладжування тріскою. Поверхня посудин, виготовлена з маси кращого сорту, старанно згладжена, часто до глянсу,

Автор не має змоги в цьому короткому повідомленні вияснити керамічні фази, відповідні тій чи іншій фазі ранньонеолітичної культури, оскільки розгляд їх виходить за межі безпосередніх завдань цього нарису.

Проте основні моменти в розвитку керамічного виробництва відзначити слід.

Вихідним типом описуваної кераміки є, певно, той, який, відповідаючи попередній стадії архаїчного неоліту, становив ледве чи не єдиний керамічний тип. Мова йде про кераміку з численною черепашковою домішкою, добре вигладженою поверхнею і шипуватим денцем. Про орнаментацию цієї кераміки майже нічого невідомо. Напевно, вона була дуже вбога. Лише на вінцях лишилися відбитки пальців або вертикальні відбитки паличок. Більш давня, з власно ранньонеолітичної кераміки, вже не має шипуватих донець. Орнамент вкриває всю поверхню посудин. Композиційно він дуже складний: прогладжено-лінійні композиції, що являють собою кососітчасті смуги, стьожками обвивають корпус посудини. Зріз вінець прикрашено простим штампом.

Якесь посереднє місце між описаною різновидністю кераміки і наступною займає кераміка з о-ва Виноградного¹.

Кераміки цієї чимало, тому ознаки її, про які мова йде нижче, не можуть бути випадковими. Техніка нанесення орнаменту така: лінійні композиції виконані прийомами прорізування, а супровідні до орнаменту овальні та лунчасті заглибини — прийомами ретельного вирізування або виймання керамічної маси.

Слід відзначити, що таке комбінування технічно-орнаментальних прийомів характерне для древньоземлєробської культури Південної Наддунайщини — типу Боян-А. Близькість технічних прийомів стає ще очевиднішою, коли взяти до уваги тотожність сірозеленої або червоноуватої, добре полискованої поверхні. Можна сподіватись, що пізніше будуть відшукані якісь проміжні територіальні та стадіальні ланки, які зв'яжуть обидва явища.

Щодо основних орнаментальних принципів, типових для кераміки Виноградного острова, то їх, наскільки про це можна судити на підставі аналізу матеріалу кількох посудин, визначають такі ознаки:

1) Дві смуги овальних або лунковидних заглибин, що оперізують зону заглибини під вінцями або верхній зріз вінця, який нерідко потовщений за рахунок наліплення пружка іззовні.

2) Поля у вигляді довгастих (у випадках кращої збереженості фрагментів — ромбуватих) кососітчастих композицій, що звисають у напрямі горизонтальної зони допоміжного орнаменту.

Окрему групу становлять розміщувані безпосередньо під горішнім зрізом вінця лінійноврізані трикутники, скомбіновані з довгих ліній та коротких нарізок, спрямовані вістрям донизу.

Всі ці елементи, як це видно з дальшого викладу, набуваючи досконалих форм, виступають на керамічних зразках наступної найпізнішої групи. Проте їх, як і попередні композиції, орнаментальними в повному розумінні слова назвати ще не можна. Швидше мова повинна йти про дуже стилізовані зображення культового змісту. Орнаментом вони стають лише з того часу, коли їхній первісний зміст затемнюється новими образами, а більш давні зображення при відтворенні технізуються, стаючи штампом.

Зображення на посудинах останньої хронологічної групи являють собою передостанню фазу перетворення цих композицій в орнаментальні². Посуд цієї групи нам найкраще відомий, бо найбільше число досліджених ранньонеолітичних поселень належить саме до цієї заключної фази (Кодачок, Сурський острів, пункти IV, III, II; другий шар — Федорівка, Ігрень, пункт V та ін.). Істотних змін у формах кераміки цієї фази не помітно, але вона виготовляється вже не так старанно. Прийоми нанесення орнаменту помітно технізуються. Переважає лінійно прогладжувальна техніка його нанесення. Орнаментуються переважно вінця, які оперізуються безперервною смугою меандро-шевронів. На цій частині посудин композиції набирають виразно стьожкового, переважно негативно-позитивного характеру. Стьожки нерідко заповнюються відтисками

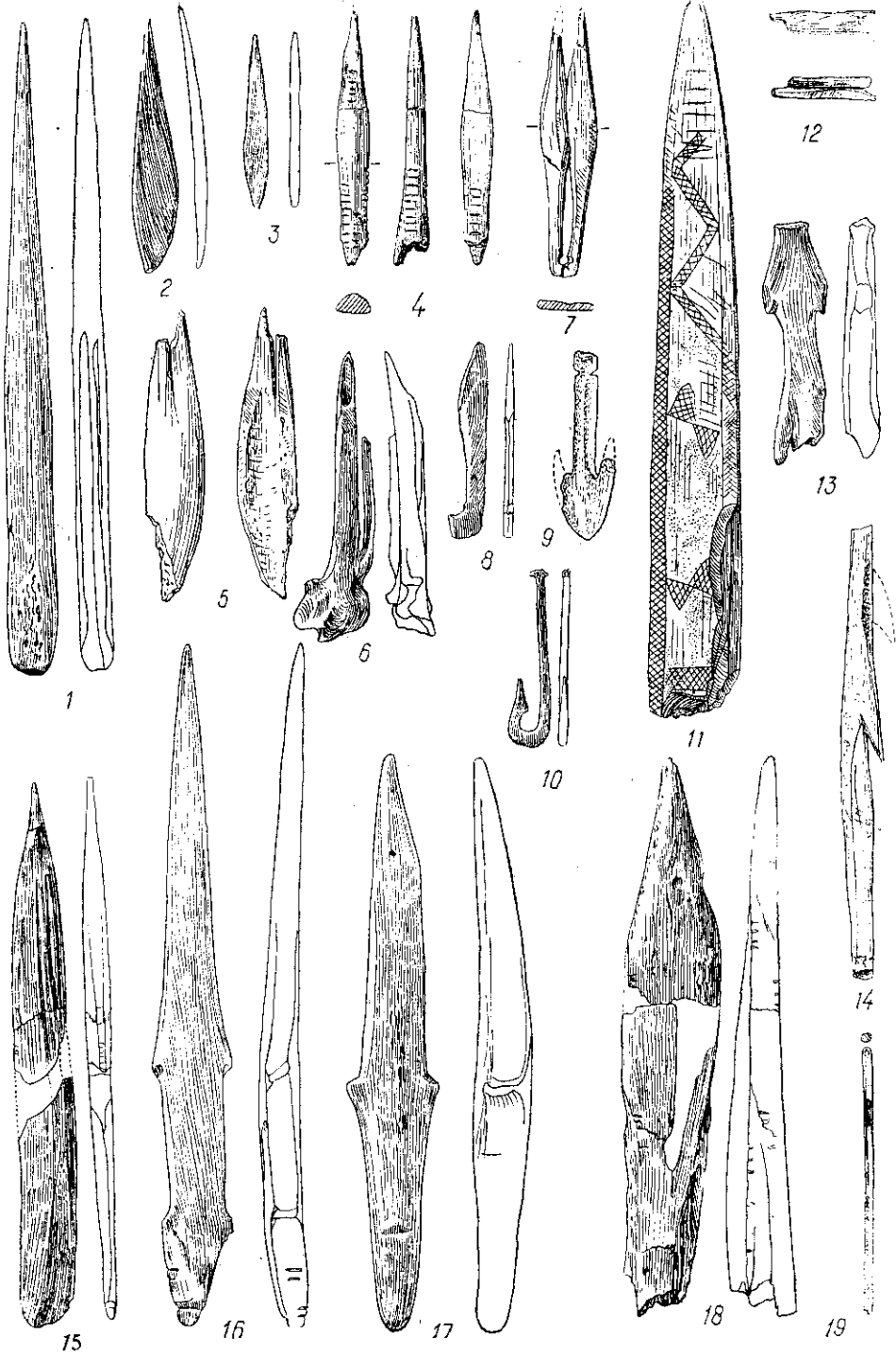
¹ З розкопок А. В. Добровольського. Аналізом матеріалів з цього пункту була виявлена їх приналежність до нової культури, дослідження якої і проводив автор у Надпоріжжі в 1946 р.

² Вже у вигляді пережитків вони виступають і на кераміці першої фази розвинутого неоліту; цьому питанню слід присвятити окремий нарис.

Пам'ятки Сурського острова.

- 1, 2, 3 — вістря на спис та стріли (кістка), пункти I (1, 2) та III (3);
- 4 — вістря (уламок) з гачком (кістка), пункт I;
- 5, 6 — знаряддя для плетіння (кістка), пункт I;
- 7, 8 — голки для плетіння сіток, пункт I (7) та житло — пункт II (8);
- 9 — рибальський гачок (ріг оленя), пункт I;
- 10 — рибальський гачок (кістка), пункт II, житло;
- 11 — вістря на спис (або кинджал) з двома пазами та гравірувальними зображеннями рибальського пристрою, пункт I;
- 12 — розпірка для плетіння (кістка), пункт I;
- 13 — уламок гарпуна (ріг оленя), пункт II, з ямки в північній камері житла;
- 14 — гарпун з кістки (деталь остроги), пункт II, пізніший ранньонеолітичний комплекс;
- 15 — вістря на дротик (кістка), пункт II, пізніший ранньонеолітичний комплекс;
- 16, 17 — вістря з рогу оленя, пункт II, житло (лежали одне на одному в ямках коло північної камери);
- 18 — вістря на спис (кістка), пункт II, житло;
- 19 — голка з кістки, пункт II.

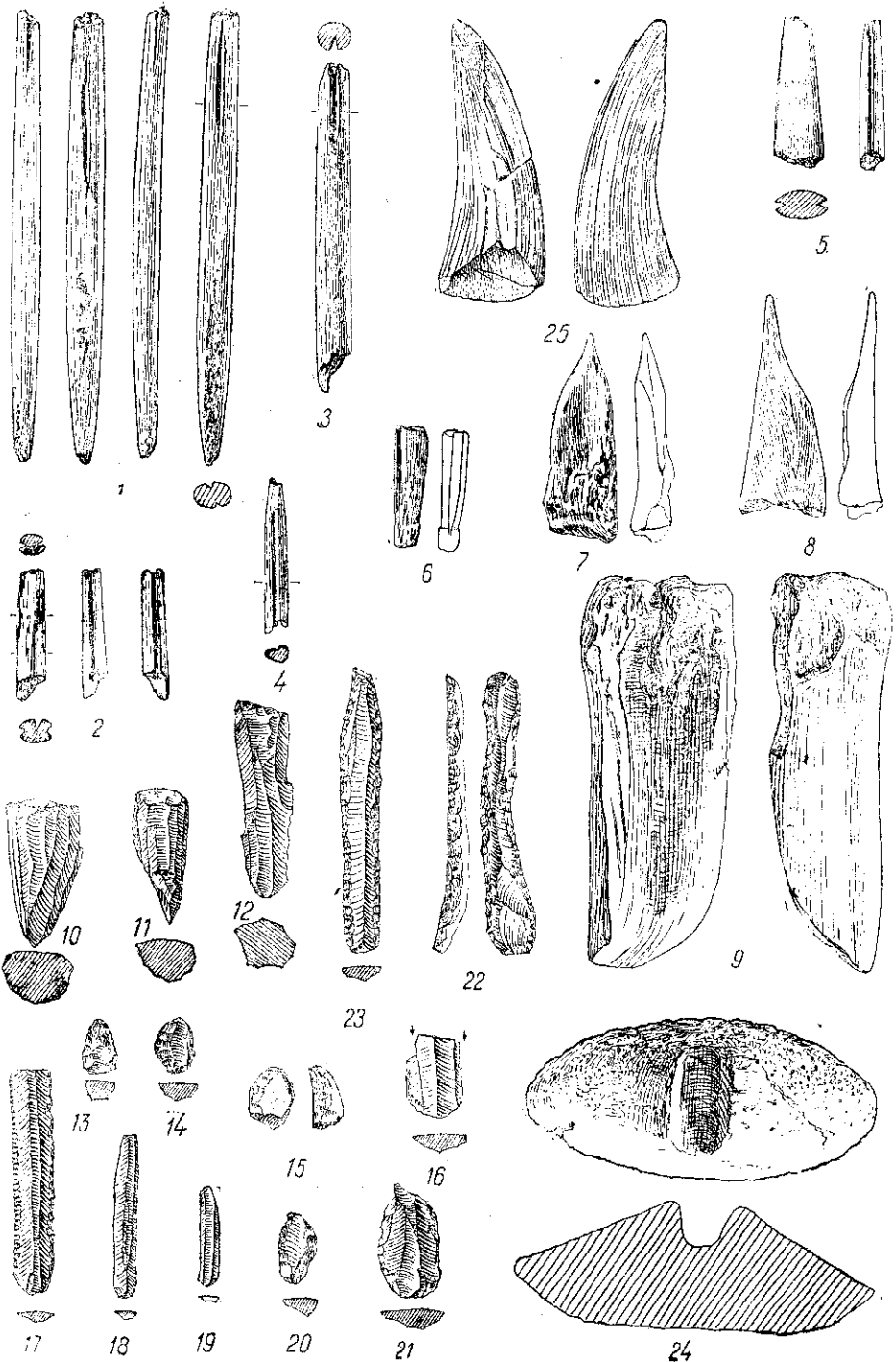
(Рисунки дані в 1/2 н. в.).

Пам'ятки Сурського острова.

- 1 — вістря на дротик з чотирма пазиками для вкладнів (кістка), пункт I;
- 2 — уламок такого ж вістря з трьома пазиками (кістка);
- 3, 4 — вістря з пазами (кістка);
- 5 — фрагмент плоского вістря з двома пазами (кістка);
- 6 — вістря, частина вкладневого знаряддя (кістка), пункт II, пізніший ранньо-неолітичний комплекс;
- 7, 8 — шила з кістки, пункт I;
- 9 — долото з кістки, житло, пункт II;
- 10—22 — типові кремінні знаряддя, пункт I;
- 23 — кремінне вістря, пункт II;
- 24 — полірувальник для кістяних та дерев'яних вістрів (талькуватий камінь), пункт IV;
- 25 — долото з ікла кабана.

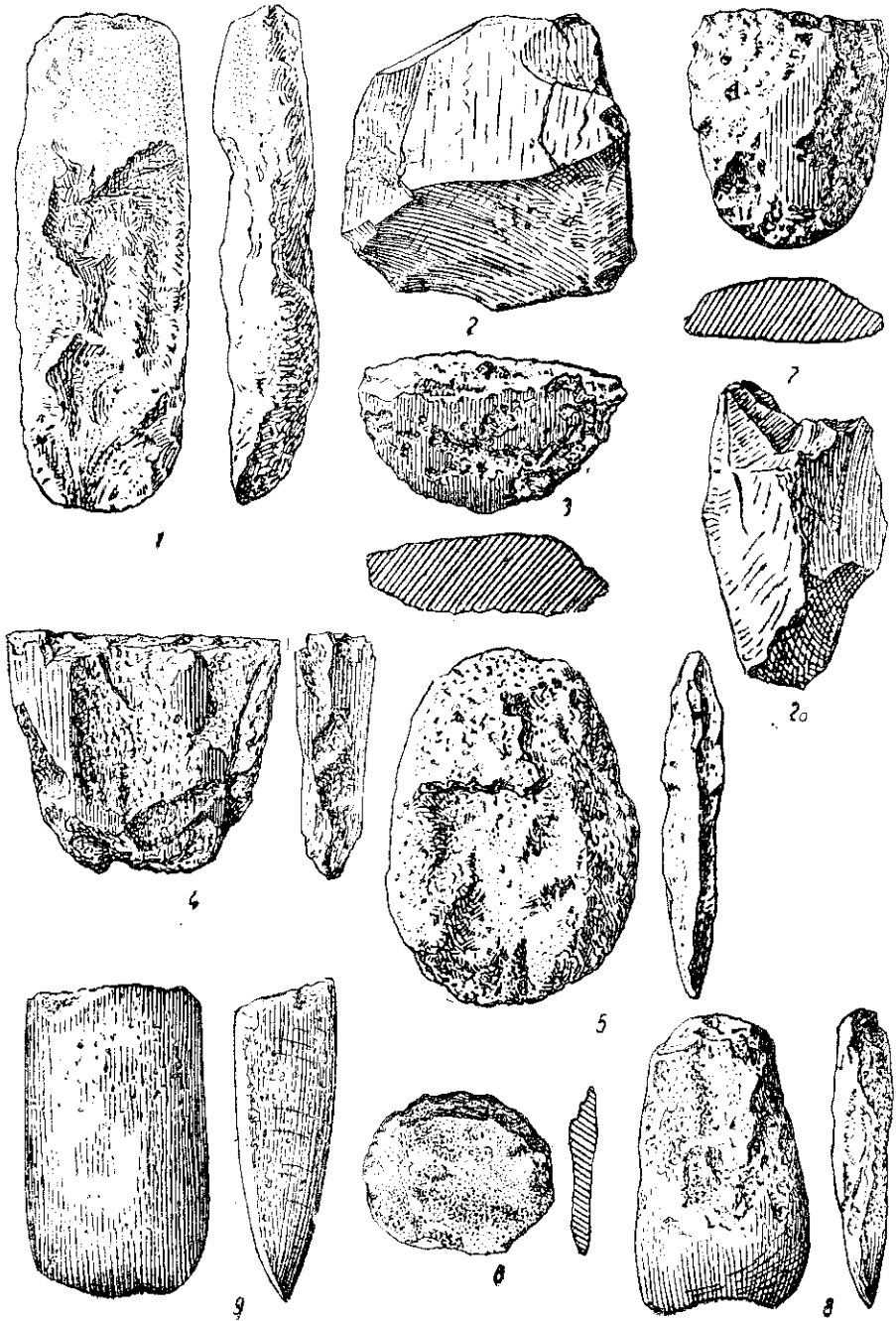
(Рисунки дані в $\frac{1}{2}$ н. в.).

Пам'ятки Сурського острова.

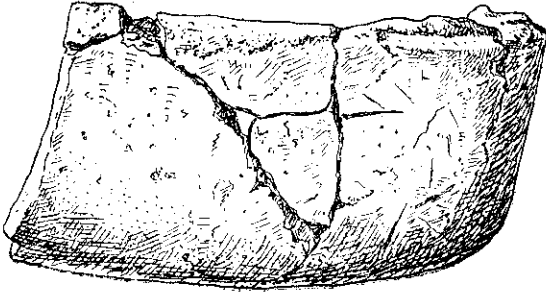
- 1 — грубе пікоподібне знаряддя зеленуватої породи, пункт II, нижній ранньонеолітичний комплекс;
- 2, 2a — масивне траншеподібне знаряддя з зеленуватого шпату;
- 3, 4 — ледве заточені півдискуваті рубальні знаряддя з темної зеленосірої породи;
- 5 — дискувате скребло з граніту;
- 6 — невелике дискувате скребло, пункт I;
- 7 — знаряддя типу № 3—4 з сірої породи, пункт I;
- 8 — сокира з міцної сірої породи із заточеною робочою частиною, пункт II, з південного сектора житла;
- 9 — типова сокира-тесло найпізнішого ранньонеолітичного типу, пункт I.

(Рисунки дані в $\frac{1}{2}$ н. в.).

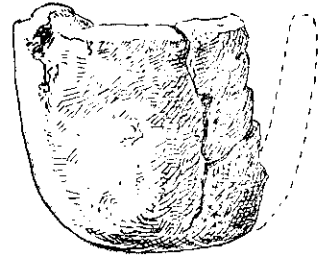

Пам'ятки Сурського острова.

- 1a, 1б* — частини посудини з талькуватого каменю, пункт I ($\frac{1}{3}$ н. в.).
2 — частина орнаментованих вінець глиняної посудини, пункт I;
3, 4, 5 — частини стінок орнаментованого посуду;
6 — колоденна частина стінки посудини, пункт I;
7 — фрагмент орнаментованих вінець, пункт II, нижній ранньонеолітичний шар;
8 — невелика посудинка з талькуватого каменю, пункт I.
(Рисунки, крім рис. *1a, 1б*, дані в $\frac{1}{2}$ н. в.).

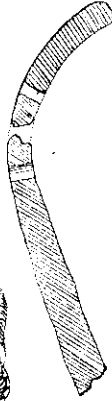
1a

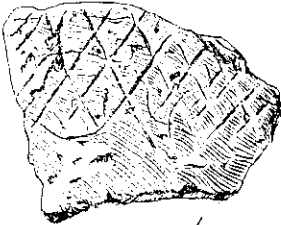
1b

2

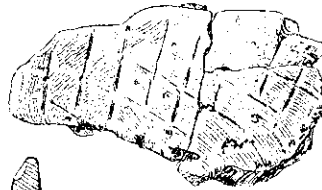
3

4

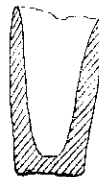
7

5

6

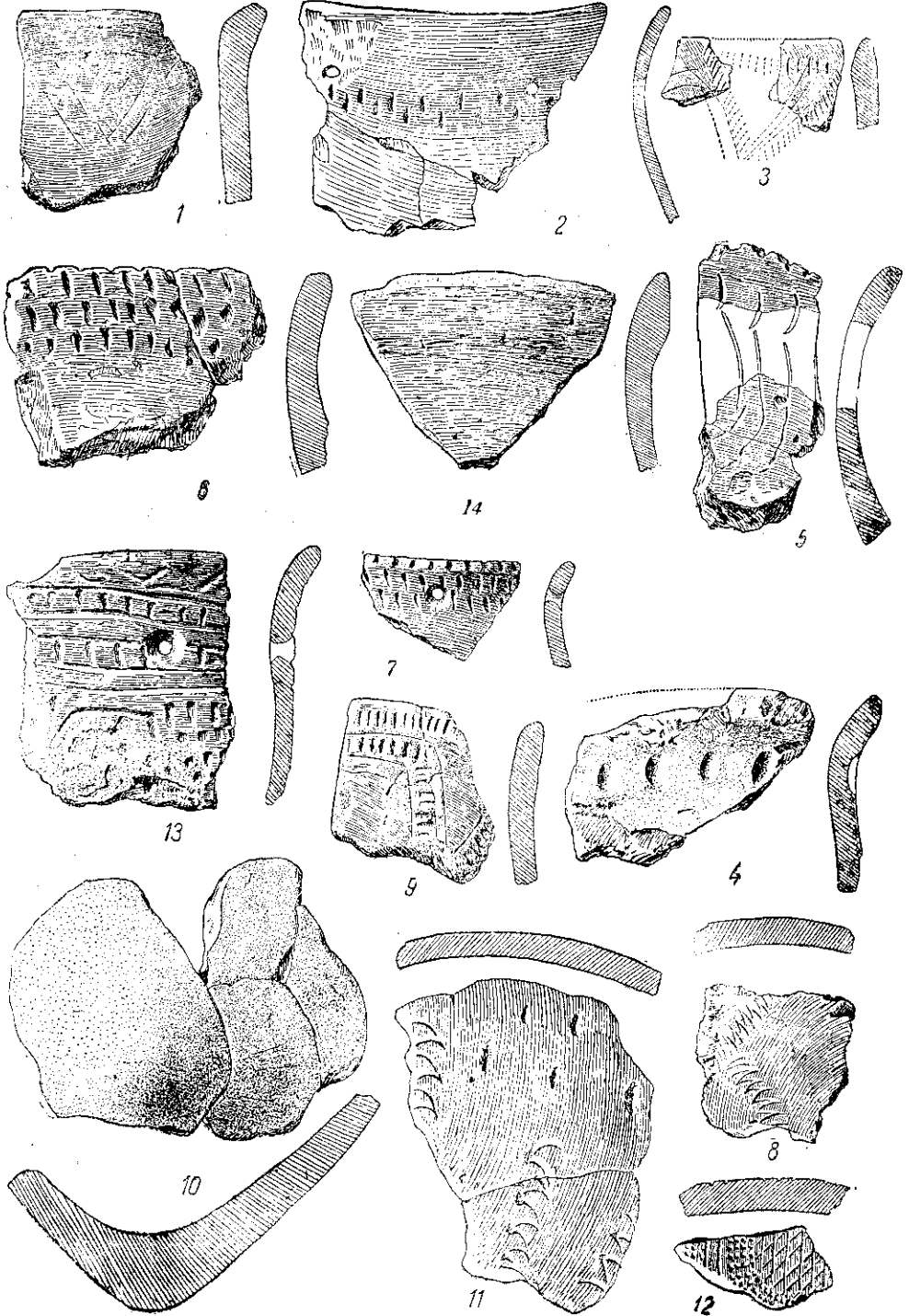
8

Неолітичні пам'ятки

- 1, 2, 3, 4 — зразки орнаментованих вінець посудин, Виноградний острів;
5, 6, 7, 13 — зразки орнаментованих вінець, Сурський острів, пункт II, пізніший
ранньонеолітичний комплекс;
8 — орнаментована стінка посудини, Сурський острів, пункт II, пізніший
неоліт;
9 — орнаментовані вінця, острів Кодачок, пізніший ранньонеолітичний
комплекс;
10, 11 — типові денця посудини та орнаментована стінка, острів Кодачок, піз-
ніший ранньонеолітичний комплекс;
12 — орнаментована стінка посудини, острів Кизлевий;
14 — потовщені вінця ранньонеолітичної посудини.

(Рисунки дані в $\frac{1}{2}$ н. в.).

коротких штампів або короткими рисками. Ефект позитивно-негативності орнаменту посилювався тим, що шеврони густо заповнювалися косою сіткою, відтисками прямого штампа або короткими рисками.

Тулуб посуду якщо й орнаментувався, то не так густо і старанно. Цікаво відзначити, що мотив сітки, яка перетинала б тулуб посуду, зберігався, але з технічного боку дуже змінився: замість звичайних лінійно-врізаних композицій з'явилися великі кососітчасті композиції, виконані технікою відтискування лунчастого штампа, який поступово пересувався. Але в цій техніці виконувались не тільки кососітчасті композиції попередніх груп.

Крім лунчастого штампа, з'явився і другий вид скорописного орнаменту — лінійно-накольний. Знаменною є поява гребінцевого штампа — виразного показника становлення середньонеолітичних прийомів орнаментування кераміки. Ця риса є визначною для наступної фази неоліту.

Проте, наскільки можна судити з невеликого матеріалу, інколи тулуб посуду оперізувався чимось на зразок справжньої лінійно-врізаної стьожки.

Підсумовуючи все сказане про найпізнішу ранньонеолітичну кераміку області Південного Дніпра, можна зауважити, що її репрезентують глибокі гостродонні посудини, вінця яких орнаментовані меандрово-шевронними позитивно-негативними композиціями, а тулуб — складним переплетінням косої сітки або оперізуючою стьожкою.

Ці риси, будучи логічним продовженням усього зафіксованого і для більш ранньої кераміки, досі не мають прямих аналогій в інших неолітичних культурах Європи. Але вже тепер очевидно, що в цих рисах є немало спорідненого з тими орнаментальними формами, які характерні для певних проявів так званої дунайської землеробської культури, а тим більше для таких древньоземлеробських східноєвропейських неолітичних культур, як Боян-А та трипільська культура в їх найбільш первісних проявах.

Ранній неоліт Наддніпрянщини є нове, досі незнане, глибоко своєрідне явище. Він є частиною тієї, тепер виявленої, ранньонеолітичної культури, що відбиває собою історичну передстадію землеробських неолітичних культур Європи, які об'єднує ознака стрічкової манери орнаментування кераміки.

Вивчення явищ цієї культури обґрунтовує потребу переоцінки тих цінностей, які нагромадив розділ археологічної науки, присвячений розгляду питань про генезис неолітичної культури та конкретні його прояви.

Відкрита ранньонеолітична культура є лише новою важливою ланкою того велетенського процесу творення і розвитку світової неолітичної культури, найбільш прогресивні форми якої мали місце в межах Східного Середземномор'я і тісно пов'язаного з ним Причорномор'я. В тому і другому — особливе історичне значення цього нового для археологів і істориків явища.

В. Н. ДАНИЛЕНКО

К ВОПРОСУ О РАННЕМ НЕОЛИТЕ ЮЖНОГО ПОДНЕПРОВЬЯ

Резюме

Статья посвящена определению археологических признаков, присущих раннему неолиту южного Поднепровья. Она содержит историческую интерпретацию описываемых археологических материалов, найденных главным образом на территории порожистого Днепра.

В качестве отправного рассматривается материал, происходящий с о-ва Сурского (18 км южнее Днепропетровска), где автором в 1946 г. были исследованы четыре ранне-неолитических поселения. Исследования этих поселений позволили уяснить характер и других ранее добытых, но не получавших надлежащего истолкования, ранне-неолитических материалов Надпорожья. Описываемые ранне-неолитические памятники следует датировать IV тысячелетием до н. э. и более древним временем.

Наиболее древние памятники имеют явные черты эпипалеолитических пережитков. Наиболее поздние обнаруживают ряд специфических черт, позволяющих рассматривать заключительную фазу южноднепровского раннего неолита (который представляет собой лишь часть явления более широкого территориального охвата) в качестве предстadium древне-земледельческой культуры Восточной Европы, на основе которой впоследствии оформилась и древнеземледельческая культура, отраженная древнейшими памятниками трипольского типа.
